

Juryrapport

De Martinus Nijhoff Prijs, in 1953 door het Prins Bernhard Cultuurfonds ingesteld en sinds 2012 ter wille van de duidelijkheid de Martinus Nijhoff *Vertaalprijs* geheten, is een echte oeuvreprijs. Volgens het statuut van de prijs is deze bedoeld ter bekroning van ‘een bijzonder oeuvre op het terrein van de literaire vertaling’.

Voor een ‘oeuvre’ zijn twee dingen nodig. In overeenstemming met de etymologische oorsprong van het woord (immers het Latijnse ‘opera’, als meervoud van ‘opus’) is dat om te beginnen een samenhangend geheel van voortgebrachte werken. In de tweede plaats moet er een maker zijn die voor het vertalen van die werken heeft gezorgd.

In het geval van de vertaler Roemeens-Nederlands Jan Willem Bos vormen die elementen – werken en maker – samen een indrukwekkende twee-eenheid. Toch is het ook in zijn geval nuttig om deze twee samenstellende entiteiten om te beginnen afzonderlijk te bezien. Laten we allereerst naar het oeuvre kijken.

Sinds de eerste Nederlandse vertaling van Jan Willem Bos uit het Roemeens in boekvorm werd gepubliceerd, de in 1981 verschenen roman *De lange reis van de gevangene* (Lunga călătorie a prizonierului, 1971) van Sorin Titel, heeft hij een respectabel aantal boeken en teksten uit het Roemeens in het Nederlands vertaald. Niet alleen de kwantiteit daarvan dwingt respect af – het gaat om ruim twintig, soms omvangrijke boeken – maar ook de diversiteit is opvallend: romans, novellen, verhalen, toneelstukken, aforismen en poëzie, van klassieke negentiende-eeuwse auteurs als Ion Luca Caragiale en Ion Creangă, via een avant-gardist als Urmuz tot hedendaagse schrijvers als Norman Manea en Varujan Vosganian. Toch is het niet zozeer de gevarieerdheid die in dit vertaaloeuvre de meeste indruk maakt, als wel de onderling samenhangende factoren moeilijkheidsgraad en kwaliteit.

Als vertaler bestrijkt Jan Willem Bos een waaier van registers: aan het ene uiterste zijn er met volkstaal doorspekte teksten, aan het andere uiterste modernistisch en soms vervreemdend taalgebruik. De door hem vertaalde teksten variëren van platvloerse grappen tot hoogst poëtische proza-uithalen, om nog te zwijgen van de altijd bedrieglijk simpele rechttoe-rechtaan verteltrant. Diverse van de door hem vertaalde schrijvers behoren tot de categorie auteurs van kunstzinnig, modernistisch of anderszins experimenteel proza. Meest van al geldt dat voor de dichter en romanschrijver Mircea Cărtărescu, die door velen wordt beschouwd als de vaandeldrager van de eigentijdse Roemeense literatuur. Het werk van deze in 1956 geboren schrijver Roemeense schrijver is zonder twijfel het ‘middenschip’ in Jan Willem Bos’ vertaaloeuvre.

Cărtărescu’s schrijverschap dat, vooral wat het proza betreft, na 1990 tot wasdom kwam, heeft diepe wortels in de ontwikkeling van de Roemeense literatuur na de jaren 50. Hij debuteerde met de dichtbundel *Koplampen, etalages en foto’s* (Faruri, vitrine și fotografii, 1980), waarmee hij onmiddellijk opviel bij alle vooraanstaande

Roemeense critici van die tijd. Het toppunt van zijn inspanningen in de dichtkunst werd bereikt met de uitgave van de door velen als onvertaalbaar beschouwde bundel *Levant* [Levantul, 1990], waarna hij naar het proza overstapte. Zijn dichterlijk vermogen bleef echter onaangetast en ging alleen voortaan in prozateksten gekleed, wat tot uitdrukking komt in postmodernistische, associatieve en tot in hun fijnste detaillering zeer beeldende schrijftechnieken. Het behoeft geen betoog dat een dergelijke schrijfwijze het uiterste vergt van een vertaler, die eveneens over een vindingrijk, associatief en een zowel zeer precies als zeer soepel uitdrukkingsvermogen moet beschikken, naast de gebruikelijke vaardigheden van een literaire vertaler.

Van deze uiterste moeilijkheidsgraad is in het bijzonder sprake bij de door Jan Willem Bos vertaalde monumentale Orbitor-trilogie. Dit drieluik, waarvan de overkoepelende titel 'verblindend' betekent, bestaat uit drie intussen in het Nederlands verschenen romans: *De wetenden* (Aripa stângă, 2010), *De trofee* (Corpul, 2012) en *Het onmetelijk mausoleum* (Aripa dreaptă, 2015). Met dit groots opgezette drieluik loste Cărtărescu ook voor de Nederlandstalige lezer de belofte in die reeds besloten lag in zijn in 1996 eveneens in de vertaling van Jan Willem Bos verschenen roman *Travestie* (Travesti, 1984). Dit wordt ook bevestigd door vertalingen van Cărtărescu's trilogie in zo'n 25 landen en door een regen van internationale literaire prijzen die in de afgelopen jaren op hem is neergedaald, zoals de Internationaler Literaturpreis – Haus der Kulturen der Welt (2012), de Leipziger Buchpreis (2015), de Österreichischer Staatspreis für europäische Literatur (2015), de Premio Gregor von Rezzori (2016) en nog onlangs zowel de Premio Formentor de las Letras (2018) als de prestigieuze Thomas Mann Preis (2018).

Het eerste deel van Cărtărescu's romantrilogie (*De wetenden*) wordt door sommigen wel voorgesteld als een familieroman, mede vanwege de vele autobiografische verwijzingen. Deze verwijzingen betreffen niet alleen de jeugd van de auteur zelf, maar ook de ouders van de autobiografische hoofdpersoon, niet toevallig Mircică genaamd (een verkleining van Mircea), die in een ver verleden vanuit een dorp in Bulgarije naar Zuid-Roemenië zijn getrokken. Maar het is wel een zeer onconventionele familieroman, die bijvoorbeeld nergens dialogen bevat en waarin de auteur slechts spaarzaam alinea's toepast, zodat er geen zichtbare scheidslijn is tussen opeenvolgende scènes, die in elkaar lijken te vloeien in de vorm van innerlijke gedachten, gevoelens, wanen en dromen.

De vele, op het eerste gezicht onderling vaak niet samenhangende vertellingen spelen zich nu eens af in een bijna nostalgisch beschreven woonwijk in Boekarest, dan weer op een al dan niet gefantaseerd platteland, maar ook in fantasiepaleizen die dan organen, zelfs cellen van levende lichamen blijken te zijn of wonderlijke, soms monsterlijke wezens. Zo bevat de tekst van de roman uiteenlopende vertellingen met daarbinnen nog weer andere vertellingen, waarbij soms de techniek van de *mise-en-abîme* wordt toegepast: eindeloze beschrijvingen tot in zeer kleine details van complexe beelden. De semantische complexiteit van het idioom dat door de auteur wordt gebezigd, wordt exponentieel vergroot door de syntactische complexiteit. Dit leidt op sommige plaatsen tot volzinnen die bijna een halve bladzijde bestrijken. Voor

een vertaler is het bijna onmogelijk om constructies van een dergelijke moeilijkheidsgraad in dezelfde vorm naar de doeltaal om te zetten. Maar als het om de Roemeense taal gaat, lijkt Jan Willem Bos alles aan te kunnen.

Twee voorbeelden van volzinnen uit *De wetenden* mogen zowel die moeilijkheidsgraad als de kwaliteit van de vertaling van Jan Willem Bos illustreren:

Want alle goden en demonen, hoe monsterlijk en misvormd ook, verstard in catatonische dansen, met rondtollende cirkelvormige netvliezen, met rammelende rattenschedels aan hun riem, gekroond met mensenkiezen, bespuwd met goud en mirre, zijzelf, spoken met acetylcholinesterase door neuronen voortgebracht, allen zeggen, met kannibalenmonden of zonder monden, hetzelfde, steeds hetzelfde: jij bent niet van hier. Hier is niet jouw koninkrijk. [p. 445]

In het begin van de oorspronkelijke tekst staat letterlijk ‘Căci toți, toți...’ (‘Want allen, allen...’). De werking van Bos’ vertaalkeuze versterkt in het Nederlands de poëtische en retorische kracht van deze bloedstollende zin. Een tweede voorbeeld:

Een groot mysterie en een verscheurde melancholie werden nu weerkaatst in miljarden ogen rondom, die in de hazelbruine halfschaduw glansden als knikkers op dunne steeltjes, alsof de ganse mensheid, onder de organische hemel van de grot versmolten tot een enkel wezen, niets anders was dan een vleesetende plant, een zonedauw die zich in het moeras openvouwt zodat zijn kleverige diamanten glinsteren in de dageraadson. [p. 443]

In deze volzin werkt de vertaler soepel een in het Roemeens volop gebruikte gerundium-constructie uit de brontekst weg, teneinde in het Nederlands een onnodig archaïsche stijl te voorkomen. Het resultaat is niettemin een nauwkeurige weergave van het origineel, waarbij de vertaler er op knappe wijze in slaagt de woordvolgorde van het Roemeens niet onnodig aan te tasten, terwijl dat door de verschillen tussen het Roemeens en het Nederlands op het eerste gezicht wel voor de hand zou hebben gelegen. Aldus neemt de Nederlandse lezer zo helder mogelijk kennis van de stijl, de toon, ja de taal van Cărtărescu’s oorspronkelijke romantekst.

Wat voor de hele, totaal 1500 pagina’s tellende Orbitor-trilogie geldt, is dat Jan Willem Bos niet alleen uitstekend uit de voeten kan met de wisselwerking tussen de mythische figuren die de revue passeren en de bittere en harde sfeerbeschrijvingen in het derde deel, waarin de revolutie van december 1989 een belangrijke rol speelt, maar ook met de talloze verwijzingen naar biologische en geologische begrippen, medische instrumenten, alsook de meest uiteenlopende soorten gereedschap.

Het is bij dat alles moeilijk te zeggen of de vertaler een brontekst- dan wel doelttekstgerichte aanpak hanteert. Je zou kunnen zeggen dat deze vertaler over de luxe beschikt een brontekstgerichte aanpak te kunnen hanteren, aangezien hij een verbluffende semantische precisie toont, vermeerderd met een bijna acrobatisch

vermogen om syntactische constructies uit te voeren die tot een spiegelbeeld van de brontekst in de doeltaal leiden, en dan ook nog met dezelfde literaire lading.

Aangezien een dergelijke zeer positieve analyse ook te geven valt van andere door Jan Willem Bos vervaardigde prozavertalingen, zoals *Het boek der fluisteringen* (Cartea șoaptelor, 2015) van Varujan Vosganian en van de eerdere roman *Travestie* van Mircea Cărtărescu, die hij al meer dan twintig jaar geleden vertaalde, meent de jury op grond van het bovenstaande dat alleen al het oeuvre aan vertalingen, niet slechts rekening houdend met de omvang en de diversiteit, maar vooral ook met de moeilijkheidsgraad en de kwaliteit ervan, de toekenning van de Martinus Nijhoff Vertaalprijs zonder meer zou rechtvaardigen. Maar er is meer.

Het is niet overdreven te stellen dat Jan Willem Bos niet slechts met zijn literaire vertalingen de Roemeense taal en literatuur, alsook het Nederlandstalige lezerspubliek grote diensten heeft bewezen, maar dat hij dat daarenboven nog in diverse andere hoedanigheden en activiteiten heeft gedaan. Niet alleen heeft hij jaren lang als tolk gewerkt, maar hij heeft zich ook als moderator en mentor ingezet voor het werk van het Expertisecentrum Literair Vertalen in Utrecht. Daarnaast stelde hij meerdere verhalenbundels uit de Roemeense literatuur samen, die hij zelf vertaalde en van een inleiding voorzag, publiceerde hij talloze artikelen in het tijdschrift *Roemenië Bulletin*, schreef hij een persoonlijk boek over het land getiteld *Mijn Roemenië* (2011), alsmede een kroniek over zijn eigen Securitate-dossier onder de titel *Verdacht* (2009), richtte hij een eigen uitgeverij op, waarin onder meer vertalingen uit het Roemeens verschenen en – *last but not least* – bracht hij een woordenboek Roemeens-Nederlands tot stand en leverde hij een belangrijke bijdrage aan de verschijning van een woordenboek Nederlands-Roemeens.

Met dat al concludeert de jury dat het oeuvre van vertaler Jan-Willem Bos aan de hoogste eisen voldoet, waar het gaat om de literaire kwaliteit van origineel en vertaling, alsook met betrekking tot een algeheel meesterschap over de bron- en doeltaal van de door hem vertaalde werken, ook in het geval van zeer veeleisende en complexe teksten. Dat Jan Willem Bos daarnaast ook als pleitbezorger, als ambassadeur, als algehele heraut van de Roemeense literaire cultuur in het Nederlandse taalgebied fungeert en dat al tientallen jarenlang, maakt hem tot een unieke beoefenaar van de vertaalcultuur in de Lage Landen. Om al deze redenen komt hem de Martinus Nijhoff Vertaalprijs 2019 volkomen toe.

De jury van de Martinus Nijhoff Vertaalprijs

M.W.B. Asscher, voorzitter

H. Bloemen

E.R.G. Metz

H. Pach

M.J.E. van Tooren

M. de Vos